

Invandrarnas kulturarv

Familj och släkt i Medelhavsländerna

Knut Weibust

Etnologen docent Knut Weibust, Stockholm, har alltsedan 1950-talet bedrivit studier av olika samhällen i medelhavsländerna. Han har särskilt ägnat sig åt böndernas och fiskebefolkningarnas sociala organisation, dvs familjemönster, könsroller, barnuppfostran och olika former av riter förknippade med livscykel. Under senare år har han bland annat ägnat sig åt att studera hur invandrare från medelhavsländerna upplever och hanterar mötet med det svenska samhället. I den här artikeln ger författaren en översikt av olika former för släkt- och familjemönster bland invandrare från olika medelhavsländer och vad det kan innebära i Sverige. Artikeln kommer också att publiceras med en utförlig litteraturförteckning i handboken *Det mångkulturella Sverige* som utges av Centrum för multietnisk forskning i Uppsala.

När kultur- och samhällsforskare talar om ett gemensamt kulturmönster för medelhavsområdet, måste de göra det med förbehåll. Regionen är inte bara mötesplats för olika världsreligioner. Det mediterrana mönstret bryts också ständigt av lokala, klassmässiga och yrkesmässiga variationer.

Meningen med en sådan här kort framställning om familj och släkt blir främst att ge några spridda exempel på kulturdrag som kan föra till missförstånd och konflikt och att beröra frågor om vad vi kan lära av invandrarna. Utrymmet tillåter inte att närmare gå in på var företeelserna förekommer.

Familj — hushåll

Familj- eller hushållsgruppen kan ha olika storlek och form. Storleken kan variera från den lilla kärnfamiljen bestående av föräldrar och barn till ett stor-

hushåll på kanske 80 medlemmar. Ett sådant består av en kärna av besläktade personer men det kan också omfatta obesläktade medlemmar. Ett exempel på storbushåll är zadrugan i Balkanländer som Kroatien, Bosnien, Serbien, Montenegro, Albanien och Bulgarien. Så här beskriver den jugoslaviska sociologen Aleksandra Ålund zadrugan: "Zadrugan var ett självhushållande kollektiv, bestående av ett flertal sammanboende kärnfamiljer, besläktade enligt den manliga linjen. Far, söner, sonsöner och deras hustrur och barn bodde och arbetade tillsammans. — — Självhushållssamhället krävde arbetsdisciplin och sträng moral, alla visste sina uppgifter och sin plats i kollektivets hierarki, som dominerades av 'de äldres råd'. Manligt kön och hög ålder var det som bestämde beslutsfattande."

Ålund talar om zadrugaarvet. Hon menar att många jugoslaver i dag bär med sig erfarenheter och värderingar från en kollektiv livsform och att detta "kulturbagage" påverkar dem i deras invandrarntid.

Besläktade kärnfamiljer som kommer från storfamiljsområden bosätter sig ofta i Sverige så nära varandra och samverkar så intensivt att man nästan kan tala om en fungerande storfamilj, även om varje kärnfamilj bor i sin separata lägenhet. Tahire Merdol som särskilt har studerat turkiska invandrar-kvinnor ger många exempel på sådana sociala grupperingar.

Det anses att pojkar tidigt bör skaffa sig sexuella erfarenheter

.....
Eftersom kvinnans sexualitet enligt medelhavsmönstret är reserverat för äktenskapet bör hon inte för tidigt få kunskaper om sex
.....

Sex och samlevnad

Det anses att pojkarna tidigt bör skaffa sig sexuella erfarenheter, och det är inte ovanligt att en far tar sin son till bordell för att han där skall få sin sexuella debut. Kultur-, och samhällsforskare betonar gärna det första bordellbesökets symboliska betydelse av övergångsrit, passagerit mellan ungdom och mandom. I sin bok "Kärlek och kulturkonflikt" ger Sven-Axel Månsson för övrigt flera exempel på att pojkarnas bordellbesök också kan vara traumatiska och då i så fall bidra till den klivna kvinnobilden av den aggressiva horan å ena sidan och den rena heliga modern å den andra sidan.

Eftersom kvinnans sexualitet enligt medelhavsmönstret är reserverat för äktenskapet bör hon inte för tidigt få kunskaper om sex. Det är därför mycket vanligt att menstruationen kommer som en chock för unga flickor.

Den svenska skolans sexualundervisning betraktas med fasa av många invandrarföräldrar. De uppger ofta att det är en av anledningarna till att de försöker återvända, innan barnen kommer i skolelig ålder.

"Kvinnan bär kaos i sitt sköte", säger ett arabiskt ordspråk. Det betyder att om inte kvinnans sexualitet kontrolleras, hotar den att underminera samhällsordningen. Den sexuella kontrollen i medelhavsländerna är framför allt en yttre kontroll. Man skiljer könen åt. I vissa fall bär kvinnorna som bekant även slöja. (Det anses allmänt att den sexuella kontrollen i Nordeuropa har varit mer en inre kontroll.)

I dagens situation uppstår många kulturkrockar mellan pojkar från söderns länder och flickor från norr. Umgängesformerna har ofta olika betydelse och missförstånd är mycket vanliga. Det kan gälla sättet att se varandra i ögonen eller att man träffas på tu man hand utan förkläden. Från Nordeuropas invandringsländer och charterresornas turistområden i Sydeuropa berättar socialarbetare och resele-

dare om våldtäktsbrott, som de menar till en del beror på okunnighet om sådana kulturella skillnader.

Äktenskap

Vem får gifta sig med vem? De folkliga och kyrkliga reglerna om blodskam, incest, gäller inte bara biologisk släkt utan också vissa rituella släktband som beskrivs längre fram i artikeln. De folkliga incestförbuden är ofta strängare än de kyrkliga. Den grekisk-ortodoxa kyrkan kan tillåta äktenskap mellan kusinbarn, sysslingar, tremänningar. Men på grekiska landsbygden finns exempel på att äldre mäniskor fördömer även giftermål mellan bryllingar, fyrmänningar. I en liten bondby kan det därför vara mycket svårt att hitta äktenskapspartner och många tvingas till lokalexogami, dvs giftermål med någon utanför lokalsamhället.

Det är fortfarande vanligt i flera medelhavsbygder att föräldrarna gifter bort sina barn och ofta mycket tidigt. Det är en vanlig regel att döttrarna giftes bort före sönerna, helst den äldsta dottern först och sedan de andra i tur och ordning efter ålder. Fatima Mernisse refererar till en marockansk undersökning som visar att 50 % av flickorna hade gift sig före pubertetens inträde. I Tahire Merdols rapport om turkiska kvinnor uppges att 52 % av flickorna hade gift sig mellan 15–17 år och att 29 % hade gift sig mellan 18 och 20 år. På turkiska landsbygden kunde giftasåldern vara så låg som 14 år. Endast 1 % av kvinnorna gifte sig efter 26 års ålder.

Om äktenskap arrangeras av föräldrarna, behöver det inte betyda att flickan tvingas gifta sig mot sin vilja. Ett nej respekteras oftast, bl a för att det annars finns risk att hon rymmer med någon annan man.

Ungdomar från medelhavsländer har ofta utfrågats om sin inställning till arrangerade äktenskap. Kärleken kommer efter äktenskapet, är ett vanligt svar. "Kärleken och det liv vi vill leva skapar vi själva," säger Safye, en turkisk flicka i Ottar 1984 nr 2. Och journalisten Ylva Brune fortsätter? "För henne är kärlek ett sätt att handla mer än en känsla."

Även i det könssegregerade medelhavsområdet kunde det finnas möjligheter för flickor och pojkar

Äktenskap genom rymning förekommer främst, när föräldrarna försöker tvinga unga människor att gifta sig med någon de inte vill ha

att mötas. Pojkar berättar ofta om hur de genom sina systrar fick god hjälp att knyta kontakter. Och i samband med urbanisering och ökad rörelsefrihet ökar givetvis kontaktmöjligheterna. Äktenskap som bygger på de ungas eget val förekommer i dag i stor utsträckning.

Äktenskap genom rymning förekommer främst, när föräldrarna försöker tvinga unga människor att gifta sig med någon de inte vill ha, eller om brudens familj kräver ett brudpris som pojkens familj inte vill betala. Det vanligaste är då att de två unga är överens och att flykten är planerad. Om pojken rövar bort flickan mot hennes vilja, kan blodshämnd utkrävas.

Hemgift/brudpris

Vid giftermål förekommer gärna transaktioner av olika slag. Flickans hemgift kan spela en mycket stor roll, särskilt i Grekland. Hemgiften är den egendom som flickan för med sig i boet vid äktenskapet. Den utgör också en säkerhet för flickan, ifall det blir separation. Hemgiften kan bestå av land, hus, lägenhet, möbler, lakan, utstyrsel av olika slag. Föräldrar och bröder klagar ofta över hur betungande det är att få ihop till döttrars och systers hemgift. Framför allt får flickorna själva slita i årtal för att få ihop till sin hemgift. Om bruden själv får gåvor från brudgummens familj, brukar folklivsforskare kalla dem indirekt hemgift. Brudpris kallas däremot betalning som brudens familj får som kompensation för bla förlorad arbetskraft. Men gränsen är flytande mellan dessa två former. Merdols undersökning visar att brudpris fortfarande spelar en viss roll bland turkiska invandrare i Sverige.

Att flickan skall vara oskuld när hon gifter sig, är fortfarande en mycket stark norm i medelhavsländerna. Brudens oskuld är avgörande inte bara för

hennes själv utan minst lika mycket för mannens heder och för att skam inte skall falla över hennes och hans familj. Såväl från Marocko som från vissa delar av Turkiet berättas det att det ingår i bröllopsceremonin att brudlakanet med blodfläck skall visas upp offentligt.

Kravet på flickornas oskuld brukar väcka förvåning och irritation, när invandrarfrågor diskuteras. Ylva Sörman citerar ett par assyriska flickor: "Varför bekymrar sig svenskarna så för våra oskulder, pratar om den så mycket? För oss är det helt klart att vi skall vara oskulder. Vi har accepterat det, vi skall ge den till mannen vi skall gifta oss med. Frihet för oss, det är inte att vara ute och ligga med vem som helst, inte att föräldrarna ger oss den tillåtelsen. Friheten för oss, det är att utveckla oss som människor, utbilda oss, bli det vi själva är."

Bosättningsmönster

Var bor de nygifta? Bosättningsreglerna varierar mycket i olika medelhavsbygder och mellan olika sociala klasser. Där kärnfamiljsideologin dominerar är det en stark norm att bo i egen bostad, neolokalt. Annars är det vanligt att det nya paret bosätter sig patrilokalt, dvs i mannens föräldrahem. Matrilokalt bosättning hos kvinnans föräldrar förekommer också, men en man som flyttar in hos hustruns familj ringaktas gärna i ett patriarkaliskt samhälle. Dessa värderingar kan leva kvar och bidra till invandrades bosättningsmönster också i Sverige.

Arvsreglerna är självfallet av avgörande betydelse för att förstå den ekonomiska basen för könsrollerna. I medelhavsländerna dominerar delbart arv, antingen så att både döttrar och söner ärver lika eller så att söner favoriseras. I Sydeuropa förekommer odelbart arv, främst i norra Spanien, och det är då oftast äldste sonen som ärver, men det förekommer också att döttrar övertar gården. I ett så litet område som Galicien påträffas tre olika former av arv: I sydöst är det delbart arv, i bergen ärver äldste sonen och i kustlandet ärver en av döttrarna. Det sistnämnda området är ett matriarkaliskt "kvinno-rike" också i andra sammanhang: det nygifta paret bosätter sig matrilokalt, döttrar är mer välkomna än söner och kvinnor regerar inte bara i hemmen utan också till stor del i det offentliga livet.

Könsroller och dubbelmoral i medelhavsområdet och hur de kolliderar med andra mönster är i dag välkända företeelser. Men det är oundvikligt att flera gånger återkomma till dessa frågor även i en kort artikel om familjeförhållanden. De som har fältarbetat i traditionella medelhavskulturer brukar framhålla kontrasten mellan å ena sidan mannens prestigebeetende ute i det offentliga livet och å andra sidan makt- och ansvarsfördelning bakom hemmets stängda dörrar. Också när det gäller könsroller är de lokala och klassmässiga variationerna påtagliga. Socialantropologen Unni Wikan har studerat mycket olika kvinnoroller inom det arabisk-muslimska området.

Barn

I många mediterrana bondesamhällen har barn ekonomisk betydelse som arbetskraft och som försäkring, när föräldrarna blir gamla, om den offentliga åldrvården inte är utbyggd. Barnalstring är dessutom en prestigesak för både kvinnor och män, och mannens manlighet är förknippad med hans förmåga att alstra barn. På turkiska landsbygden är det också en utbredd föreställning att kvinnor som föder barn blir friskare, därför att kroppen då blir av med uppsamlat orent menstruationsblod. Många anser också att det är Guds vilja att föda många barn.

Det är begripligt att intresset för barnbegränsning inte är stort i ett sådant samhälle. Men även i dessa traditionella samhällen förekommer det självfallet att barnantalet regleras genom avhållsamhet, avbrutna samlag eller utnyttjande av "säkra" perioder i samband med menstruation och amning. Aborter kan vara vanliga, trots att de i allmänhet förbjuds och fördöms av både civila och kyrkliga lagar. Från bl a Grekland berättas hur aborter har blivit en mycket lönsam affär för gynekologer, som i vinstsyfte sprider rykten om preventivmedels farlighet. En grekisk familjeplanerare har i en artikel i tidskriften *Invandrare och minoriteter*, 1970, 5-6, givit en utförlig beskrivning av hur olika maktgrupper aktivt söker motverka sexualrådgivning och abortförebyggande arbete.

Om preventivmedel skall användas, anser männen vanligen att det är kvinnornas sak att använda

.....
Om preventivmedel skall användas, anser männen vanligen att det är kvinnornas sak att använda dem
.....

dem. Kondom betraktas främst som ett skyddsmedel mot könssjukdomar och förknippas gärna med bordellbesök.

Det är ytterst vanligt att kvinnor nekar att låta sig undersökas av manlig gynekolog eller om en manlig tolk är närvarande. Det finns också exempel på att särskilt muslimska kvinnor ogärna besöker mödravårdscentralerna. Kaisa Langton berättar i sin undersökning "Turkiska familjer i Botkyrka": "Det kan vara svårt även för barnmorskorna att få göra mätningar av mage och bäcken. De vill inte gärna klä av sig och håller själva för sina ögon för att inte se sin nakna kropp. En inre undersökning är omöjlig. Det har man inte ens försökt."

Det förekommer att invandrarkvinnor även efter årslång vistelse i Sverige kan få skamkänslor, om de föder bara flickor. I de traditionella utvandringsbygderna förväntas det inte bara att kvinnan skall föda många barn utan också framför allt pojkar. En son betraktas som en tillgång för den egna familjen. En dotter förlorar man till en annan och möjligen fientligt sinnad familj. Dessutom kan det betyda arbete och slit för en ofta mycket betungande hemgift.

En barnmorska berättar: "Jag har arbetat på förlossningen i tre år och har träffat kvinnor som vid tredje eller fjärde flickans födelse ser upp på mannen och liksom säger: "Förlåt mig --". Samma barnmorska framhåller också vilken betydelse saklig information kan ha: "När jag var hemma hos en familj och förklarade det här med kromosomer såg *han* inte så förvånad ut. Men hon. Jag riktigt hörde hur lättad hon blev, att hon inte behövde ta det på sig personligen att hon fött en flicka."

Förlossning

Förlossningstraditionerna i en landsbygdskultur skiljer sig naturligtvis avsevärt från storstadens sjukhusrutiner. Men det finns som vi skall se exempel på att skillnaden minskar.

Ibland uppstår onödiga problem, därför att vård-

personalen saknar kunskap om invandrarkvinnornas folkliga föreställningar. En dansk barnmorska berättar att man i ett BB-rum hade målat taket svart. Eftersom den svarta färgen för de turkiska kvinnorna betydde olycka, blev de förstas mycket oroliga. Att bli lämnad ensam kvar i ett rum, där man släcker ljuset, kan väcka panik, därför att onda andar då anses vara verksamma.

Det ingår i många kulturella mönster att man högljutt demonstrerar smärta, även om smärtröskeln är mycket hög. Om turkiska kvinnor stönar och skriker på BB i Danmark eller i Sverige, leder detta gärna till att de bedöms utifrån nordiska normer och därför får smärstillande medel, som de själva inte vill ha. Tvärtom talar många om att det känns tryggt med att genomleva smärta. Socialantropologen Lisbeth Sachs berättar: "Vi har blä lärt oss att vi inte ska föda med smärta eftersom det finns medel mot smärtor. Men en kvinna från en jordbruksbygd i Anatolien, som levt långt från sjukhus och förlossningsavdelningar och som fött sina barn i hemmet med hjälp av en grannkvinna eller en barnmorska i byn, kan gripas av stor skräck när smärtilindring sätts in.

En kvinna som födde sitt åttonde barn, det första i Sverige, trodde att barnet var dött, när värkarna avtog och hon inte längre kände igen den normala gången av förlossningen. Hon hade alltid tidigare fött med hjälp av smärta och kände väl till varje fas i förlossningsprocessen på grund av vad hon kände. När allt det välkända avbröts fanns inte längre något liv kvar inom henne och det man gjorde för att hjälpa blev till en skräckupplevelse för henne."

Invandrarkvinnornas reaktioner mot delar av förlossningsvården kan ibland påminna om den kritik som är välkänd från svensk förlossningsdebatt. Det kan gälla försjukligandet av födelseprocessen med allt vad det innebär, blä onödigt användande av

Invandrarkvinnornas reaktioner mot delar av förlossningsvården kan ibland påminna om den kritik som är välkänd från svensk förlossningsdebatt

apparatur. "Jag var inte sjuk, jag skulle bara föda", sade en turkisk kvinna på ett danskt BB.

I det etnografiska materialet hittar vi också kritik mot rutiner som nu är helt eller delvis övergivna i Sverige. En egyptisk bondkvinna berättar tex att hon undviker förlossningsvården i sitt hemland och föder hemma, därför att hon inte vill störas av att barnets vikt ideligen skall kontrolleras. En invandrarkvinna som på BB fick ligga på rygg under förlossningen påpekar att hon saknade friheten att gå omkring och byta ställningar och att under utdrivningsskedet sitta på huk som i hembyn.

En turkisk invandrarkvinna berättar att det hon saknar mest här är stödet från andra erfarna kvinnor som var med under förlossningen i hennes hembygd. Men det finns nu många fina exempel både här och i grannländerna på att sådana erfarna kvinnor får följa med på BB och där inte bara fungerar som tolk utan också som moraliskt stöd och i vissa fall hjälper till under förlossningen.

Flera invandrarkvinnor från landsbygden berättar om olika huskurer som de menar har gynnsam inverkan på förlossningen. Man undrar om en kritisk medicinsk granskning av dessa folkmedicinska hjälpmedel möjligen skulle visa att några av dem är användbara.

En svensk barnmorska berättar om en kvinna från Marocko: "Det var en sätesbjudning så jag kom till henne för att sköta bristningen. — Roonak berättade för mig hur vi ska sköta bristningen, så att den läks fint: Värma olivolja så den blir ljummen, blanda salt i. Jag riktigt kände hur det sved. Men hon gjorde allt själv och jag tittade på. Aldrig har jag sett en bristning dra ihop sig och läka så fint. Jag blev imponerad."

Lindning av spädbarn förekommer fortfarande i ett flertal medelhavsländer. Barnet kan lindas på många olika sätt och med en mängd skiftande motiveringar. Det är intressant att konstatera att en omvärdering håller på att ske av denna sed som så starkt har fördömts av barnavårdsexperten alltsedan Rousseaus tid. Nyare experimentell forskning har påvisat att lindningen, om den utförs rätt, kan ha en lugnande effekt på barnet.

Omskärelse. Muslimska pojkar skall liksom judiska enligt religionens bud omskäras. Omskärelse av

turkiska pojkar sker vid 8–12 års ålder och då gärna som en övergångsrit med den första supen och den första cigarren. Ofta utförs omskärelsen vid besök i hemlandet. Bl a Didar Samaletdin och Anna-Greta Heyman påpekar att det är på tiden att detta ingrepp erkänns mer öppet och underlättas i Sverige.

Barnens uppfostran

Barnuppfostran är ett av de mest kontroversiella ämnena i mötet mellan medelhavskultur och råddande uppfattningar i Sverige i dag.

Folklivsforskare som har fältarbetat i Grekland berättar hur barn genom "lureri" och lögn skall hårdas för att tidigt bli på sin vakt mot en ofta fientlig omvärld.

Men det ingår också i mönstret, att när barn har blivit ledsna, skall de kramas och pussas och tröstas, tills de blir lugna.

Viktigast är väl att dessa kulturdrag inte bedöms isolerade från sitt kulturella sammanhang. Annick Sjögren och andra etnologer har påpekat att lögn kan ha en annan mening i medelhavsländerna än hos oss.

Konflikter uppstår lätt mellan många invandrades auktoritära syn på uppfostran och de friare former de möter i Sverige. Här kan olika uppfattningar om både familjens och skolans uppgifter kollidera.

Vi har tidigare berört hur kontrasterande åsikter om sex och samlevnad kan skapa problem. Värst blir det när tonåringars normala frigörelse från föräldrarna sammanfaller med konflikter mellan motstridiga värderingar och regelsystem i olika kulturer.

Vad kommer på längre sikt att hända med andra generationens invandrare, är en fråga som ständigt tränger sig på och för med sig många följdfrågor.

Släkt

I större delen av det mediterrana Europa räknas härstamning bilateralt, dvs på både den kvinnliga och den manliga sidan. Men patrilineal härstamning, dvs på den manliga sidan, förekommer såväl på Balkan som i arabvärlden. Mellan patrilineala

Att bli ovän med sina gudföräldrar betraktas som ett mycket allvarligare brott än ovänskap med närmaste släkt

släktgrupper kan fejder förekomma. Fenomenet är inte helt okänt bland invandrare i Sverige. Släktskapsbeteckningar används ofta mellan vänner som inte alls är släkt. Det är mycket vanligt att tex syrianer i Sverige kallar sina närmaste svenska vänner för mamma och pappa plus förnamn.

Särskilt i Sydeuropa och Latinamerika binds människor samman inte bara av vanliga släktskapsförbindelser utan också av det som kallas rituella eller andliga släktband. Viktigast är gudföräldrar- och medföräldrarbanden. Ibland kan medföräldrarbanden, dvs relationerna mellan föräldrar och gudföräldrar, vara minst lika betydelsefulla som banden mellan det döpta barnet och gudföräldrarna. Inom kultur- och samhällsvetenskaperna har *compadrazgo* blivit den internationella beteckningen på denna institution efter *compadre*, som är spanska och betyder medfar. *Compadrazgo* kan användas dels för att förstärka redan befintliga sociala relationer mellan släktingar, grannar osv, dels för att knyta nya kontakter och utvidga familjens sociala nätverk. Man kan välja faddrar även för att förebygga konflikter mellan rivaler eller mellan nygifta och svärföräldrar som bor tätt inpå varandra i ett storbushåll. Institutionen kan även anlitas för att bilagga släktfejder eller andra konflikter. När *compadrazgo* har fått en så oerhört stor social betydelse, beror det på att de rituella banden uppfattas som *heliga*. Att bli ovän med sina gudföräldrar eller medföräldrar betraktas som ett mycket allvarligare brott än ovänskap med närmaste släkt.

Det är en utbredd föreställning att släktband minskar i betydelse vid urbanisering och inflyttning till städer. Men det finns många exempel på motsatsen. För invandrare kan vanliga och rituella släktband vara mycket betydelsefulla, när det gäller att lösa problem i det nya landet.